

Kaj je šport? O katoliškem in protestantskem razumevanju športa

Ni športa brez človeka. Zaradi temeljne odvisnosti športa od človeka se različno razumevanje človeka odraža tudi v različnem dojemanju športa. V prispevku predstavimo dva sorodna, a vendar v marsičem nasprotujoča si krščanska pogleda na človeka, iz njiju pa izpeljemo posledice, ki se odražajo v različnem razumevanju športa. Medtem ko je protestantizem šport spodbujal in gojil le kot sredstvo za doseg določenih ciljev (zdravje, vzgoja, zaslužek...), pa katoliški pogled v športu prepozna vrednost, ki presega tosvetno vsakodnevno instrumentalno naravnost in nakazuje pot onkraj.

"**C**erkev se zanima za šport, ker se zanima za človeka."¹ Misel, ki jo najdemo v enem izmed uradnih katoliških dokumentov o športu, zadane v samo bistvo problema oziroma vprašanja športa. Napoti nas namreč na izvirno vprašanje – vprašanje, kdo je človek. Iz zanimanja za človeka izhaja tudi zanimanje za šport. Šele na osnovi odgovora na vprašanje, kdo je človek, je mogoče nekaj povedati o tem, kaj je šport. Iz vizije človeka izhaja tudi vizija (dobro in slabo) športa.² Katoliška in protestantska vizija človeka se v določenih pogledih razhajata, temu primerno se razhajata tudi katoliški in protestantski pogled na šport.

Še pred reformacijo, že od samih začetkov naprej, je krščanstvo imelo protislovna stališča do športa. Tako na eni strani že v Stari zavezi beremo o negodovanju Judov nad

Grki, ki so prišli v Jeruzalem: "In tako so si postavili v Jeruzalemu telovadnico, kakor je to v navadi pri nevernih." (1 Mkb 1,14.) Močno krščansko kritiko (gladiatorskih) iger je podal tudi Tertuljan v svojem spisu *De spectaculis*, spisanem leta 202. Na drugi strani pa sv. Pavel prepozna duhovno in družbeno moč športa ter ga uporabi pri svojem oznanjevanju 'poganom'.³

Začetke modernega športa lahko postavimo v čas 19. stoletja, ko se je na osnovi filozofije Jean-Jacquesa Rousseauja, ki je zagovarjal misel, da je najboljša učiteljica narava in naravno življenje, v protestantskih okoljih oblikovala doktrina 'mišičastega krščanstva'. To je bil miselni tok, ki je v športu videl velik vzgojni in moralni potencial. Nesebičnost, pravičnost in zdravje so bile ideje, bistvene za šport, prav

tako pa tudi za vsako krščansko skupnost. Zunanji izraz mišičastega krščanstva je bila uvedba športa (še posebej nogometa) v javne šole v Angliji. V kasnejših letih je Cerkev zaradi puritanstva postala sumničava do športa. Na primeru Amerike je o tem spregovoril ameriški filozof Michael Novak: "Strogo puritanstvo je v Ameriki vodilo do podcenjevanja športa. Amerika ima svoje korenine v protestantski kulturi, in kot je leta 1836 dejal de Tocqueville, Američani se ne igrajo, ne poznajo športa, pač pa svoje življenje osredotočajo na delo. Šele, ko je Amerika postala bolj katoliška, bolj judovska, bolj raznolika, je svet igre tu pridobil intelektualno tradicijo. Narod potrebuje post-protestantsko razumevanje samega sebe. V središču tega pomlajevanja lahko leži šport."⁴

S tem pridemo do osrednjega vprašanja razlike med katoliškim in protestantskim razumevanjem športa, kot tudi do vprašanja o vlogi, ki naj bi jo šport opravljal v sodobni družbi in kulturi. V izhodišču bi razlikovanje med katoliškim in protestantskim športom lahko grobo ponazorili s pomočjo vprašanja, ki si ga Platon zastavi o pravičnosti v drugi knjigi svoje Države: Kam spada pravičnost? Je pravičnost dobra sama po sebi, je dobra zaradi posledic ali oboje?⁵ Kam spada šport? Je šport dober samo po sebi, je dober zaradi posledic ali oboje? Glede na to delitev bi katoliško razumljeni šport uvrstili v skupino 'dobrega samega po sebi in zaradi posledic', medtem ko bi protestantsko razumevanje šport umestili med 'dobro zaradi posledic', ki jih prinaša šport.

PROTESTANTSKO RAZUMEVANJE ŠPORTA: "KDOR NOČE DELATI, NAJ TUDI NE JÉ" (2 TES 3,10)

Max Weber nam v svojem delu 'Protestantska etika in duh kapitalizma'⁶ razkrije povezavo med doktrino zveličanja v asketskem protestantizmu in oblikovanjem nove poklicne etike, ki je postala gonilna

sila v razvoju modernega kapitalizma. Pokazali bomo, da je logiki te nove poklicne etike mogoče slediti tudi v temeljih razvoja novoveškega športa. Šport je dobil svojo domovinsko pravico v protestantski Angliji 19. stoletja s Thomasom Arnoldom, in sicer kot sredstvo vzgoje v šoli. To pomeni, da je bil šport dopuščen, gojen in cenjen kot sredstvo moralne vzgoje ter kot sredstvo doseganja in ohranjanja zdravja (re-kreacije), vse z namenom biti dober kristjan, olikan moški in izobraženec.⁷ Bistveno spoznanje pri tem je, da je šport pravzaprav razumljen kot sredstvo, podobno delu. Natančneje, šport je sredstvo, ki nudi podporo drugemu sredstvu, namreč delu. Kreposti in sposobnosti, ki jih razvija šport, so prav tiste, ki jih potrebujemo, če želimo dobro delati. Delo zahteva celega človeka – vse njegove moči in ves njegov čas. Za delo moramo biti spočiti, obnovljeni, re-kreirani. Dobro delo in predvsem uspeh pri delu pa je obenem tudi pokazatelj Božje milosti in izvoljenosti. Vse v skladu z rekom, da Bog pomaga tistim, ki si sami pomagajo. Zapravljanje časa, uživanje ali brezdelnost je za protestante prvi in najtežji greh.⁸ In kaj je šport za mnoge bil in je drugega kot zapravljanje časa za brezdelnost? Zato je za svoj obstoj moral imeti močan in jasen razlog – razlog, ki ga je gojila in podpirala doktrina 'mišičastega krščanstva'.

Kakšen je ta šport? Danes ga lahko razumemo kot telesno 'kulturo' v ožjem pomenu – kot kultiviranje in trening telesa, kot re-kreacijo –, ki pa ni sama sebi namen, pač pa služi nabiranju novih moči po delu za novo delo, kot (športno) vzgojo – pridobivanje splošnih človeških kreposti in družbenih moralnih vrednot prek športa. Skupna točka tem oblikam športnega udejstvovanja je, da je šport razumljen kot sredstvo, kot sredstvo za predvsem tosvetne cilje. Za zdravje, za sprostitev, za vzgojo, za zaslužek ... Sam na sebi nima nikakršne vrednosti. Šport je delo, katerega cilj je nekaj zunaj njega. Četudi se navzven kaže kot igra ali sprostitev, je namen

te igre v delu, ki igri sledi. Takšen šport ni "veselje do življenja, igra, praznovanje", kot je želel poudariti papež Janez Pavel II.⁹ Šport je pravzaprav nujno zlo. Šport je neužitek. Takšen šport je šport (oz. danes že dobršen del današnje 'športne rekreacije') sodobnih fitnes centrov in ljudi, ki vanje zahajajo. V tem športu je izrednega pomena štetje porabljenih kalorij, dvignjenih kilogramov ali pretečenih kilometrov – vse to nam namreč kaže, kako uspešno šport služi svojemu namenu. Gre za instrumentalni šport, v katerem je vse preračunano, vse naprej določeno, kjer ima vsak gib svoj natančno določen namen, smoter, saj kakršno koli zapravljjanje časa ni dopustno. "Vedi, da je čas denar," pravi v duhu protestantske etike Max Weber, "kdor bi lahko na dan s svojim delom pridobil deset šilingov, a se pol dneva sprehaja ali lenari v svoji sobi, ne sme – četudi je za svoje ugodje porabil samo šest penijev – obračunati samo teh; poleg njih je namreč porabil, ali bolje, vrgel proč še pet šilingov."¹⁰

Instrumentalizacija športa, šport razumljen kot sredstvo, se je nenazadnje večkrat izkazal koristen tudi za državo. To so vedeli tako v antiki ("Kruha in iger!") kot tudi v 20. in 21. stoletju. Posebej razni totalitarni družbeni sistemi (npr. v Vzhodni Evropi ali na Kitajskem) so šport s pridom izkoriščali kot sredstvo za svoje cilje. A podobni mehanizmi delujejo tudi danes: v razvitem svobodnem zahodnem svetu se šport, navkljub vsem problemom in stranpotem, še vedno 'izplača'. "Šport je kot izpušni ventil, psihosocialni blažilnik, ki pomaga pri pomirjanju napetosti, ki jih povzročata razdrobljenost družbenih sistemov in razosebljanje proizvodnih odnosov. To pojasnjuje, zakaj se prepogosto dopušča nasilje na stadionih in plačujejo tudi nezanimljivi stroški zaradi poškodb opreme in za plačilo varnostnikov, ki morajo biti že na vsaki športni prireditvi."¹¹ Teleološko in utilitaristično gledano je protestantsko razumljeni šport zgolj sredstvo za doseganje manjšega zla.

KATOLIŠKO RAZUMEVANJE ŠPORTA: "ODNEHAJTE IN SPOZNAJTE, DA SEM JAZ BOG" (PS 46, 11)

Katoliško razumevanje športa v nasprotju s protestantizmom v njem ne vidi predvsem sredstva za druge cilje, pač pa tudi cilj sam na sebi. Če uporabimo besede Michaela Novaka, bi lahko rekli, da katoliški šport pripada kraljestvu ciljev in ne kraljestvu sredstev. Za svoj obstoj šport ne potrebuje zunanjega razloga; šport ni sredstvo za neke 'višje', športu samemu zunanje cilje. Ob tem bi bilo mogoče pomisliti, da je potemtakem takšen šport povsem brez smisla in zato nesmiseln. A vendar, ima tudi katoliško razumljeni šport cilj, ki je njemu samemu inherenten. Govorimo o 'avtoteličnosti' športa. Pri tem bi bilo smiselno izpostaviti vsaj štiri razsežnosti športa, v katerih se katoliško razumljeni šport loči od protestantskega. To so igrivost, tekmovalnost, moštvenost in odprtost za samospoznavanje prek športa. Lahko bi rekli, da protestantski pogled na šport izhaja iz vizije človeka kot 'homo fabra', medtem ko katoliški vidi človeka kot 'homo ludens', če uporabimo izraz, ki ga je že leta 1938 v svoji knjigi uporabil Johan Huizinga.¹²

IGRIVOST

Igra, in ne delo, je cilj življenja. Delamo zato, da bi se po tem lahko 'igrali'. Prisostvovati v igri, igrati se, pomeni, da smo utemeljeni v 'kraljestvu cilja', prisostvovati v delu, delati, pa pomeni biti v 'kraljestvu sredstev'. Igra je cilj, smoter sam na sebi. Delo je zgolj sredstvo za življenje, za igro. Brez cilja je delo brez smisla – je le sredstvo za sredstvo za sredstvo za sredstvo ... in tako v nedogled. Skratka, takšno delo je samo sebi namen. Delo se ne dopolni, ne zaključi. Tako se lahko zgodi, da sredstvo zavlada nad človekom.¹³ Zato igra, razumljena v katoliškem duhu, ni preprosto sredstvo re-kreacije. Igre ne igramo zaradi nekih zunanjih ciljev; smisel igre je v njej sami, v izpolnjevanju zmožnosti, danih

človeku. Igra je dokaz najvišje svobode duha, človekove zmožnosti in odprtosti za kulturo, za njegovo duhovno razsežnost, zato ne velja, kot je mogoče slišati, da je igra za otroke, ko pa odrastemo, moramo opustiti, kar je otroškega. To je značilno za protestantizem. "V protestantski kot tudi v marksistični kulturi pomeni delo resnost, pomembnost, odraslost. Njegova bistvena nepomembnost pa je spregledana. \... Igra je resničnost. Delo je odtujitev in pobeg,"¹⁴ trdi Michael Novak. Ob tem pa nadaljuje: "Duh igre je katoliški, latinski, mediteranski. Duh dela je sodobni, protestantski, severnjaški, marksističen. Skrb za prihodnost je delo. Čas igre je sedanjost."¹⁵ V tem smislu protestantski pogled na igro le-to naredi za sredstvo za kasnejše delo. Igra je počitek, odmor med težjim delom. Igra nas pripravi na nadaljnje življenje. Igra nas uči resnih vrednot. Igra je re-kreacija, da lahko sveži vstopimo nazaj v svet dela. Zato se moramo igrati! Toda igra je zunaj kategorije 'morati'. Igramo se ne zato, ker je igra dobra za nekaj. Igra je naravna človekova aktivnost. Igra je dobra sama v sebi. Zato ne spada v kategorije moralnosti (moraš/ne smeš), pač pa v tej predhodno in osnovnejšo kategorijo naravnosti, naravnega. Zato je, kot zapiše Marjan Rožanc, "človek v svoji igrivosti morda celo bližje samemu sebi in Bogu kot v svoji resnobi. Da se – če nič drugega – prav s svojo igrivostjo odpoveduje prognozi o definitivni prihodnosti človeka in sveta, se pravi instrumentalizaciji svojega bitja."¹⁶ V športu, v igri, gre za preprosto slavljenje tega, kar nam je dano. Zmožnost igranja je zmožnost preproste 'brezkoristne' prisotnosti pred božanskim. To pa je obenem tudi stanje molitve ali meditacije – preprosto biti pred Bogom. Takšna popolna 'predanost srca' v igri vsaj do neke mere zadovolji hrepenenja 'srca', saj je igra krik po raju, kot ugotavlja papež Benedikt XVI. Igra je neke vrste "poskus vrnitve v raj: izhod iz zasušnjene resnosti vsakdanjosti in njegovega življenjskega reda v prosto resnobo tistega, kar ni nujno in je prav zato lepo. Potemtakem igra v nekem smislu prekorači vsakdanje življenje."¹⁷

TEKMOVALNOST

Zanimiva posledica razlik v dojemanja športa med protestantizmom in katolicizmom se kaže tudi v udeleženiosti in uspešnosti enih in drugih športnikov na športnih tekmovanjih. Kot posledica protestantske delovne vneme ter športa, razumljenega kot sredstva za vnaprej določene cilje, je mogoče pričakovati večjo prisotnosti protestantskih športnikov na najvišjih športnih tekmovanjih, obenem pa tudi relativno večje število osvojenih medalj. To domnevo je potrdil Allen Guttman, ko je v svoji knjigi 'From Ritual to Record. The Nature of Modern Sports' predstavil rezultate raziskave, opravljene med športniki v Zahodni Nemčiji. V njej so želeli ugotoviti odnose med pripadnostjo določeni religiji ter predanostjo in uspešnostjo v športu. Če je razmerje med katoličani in protestanti v splošni populaciji tedaj bilo 44 % proti 52 % v prid protestantom, pa se ta razlika, v kolikor jo spremljamo znotraj zastopanosti enih in drugih v športnih klubih, poveča na 37 % proti 60 %. Še večja in očitnejša razlika pa se pokaže, ko izmed športnikov izberemo le tiste, ki tekmujejo na najvišjih tekmovanjih. Tedaj je razmerje med katoličani in protestanti v zahodni Nemčiji 26 % proti 73 %. Prav tako zgovoren je prikaz osvojenih medalj na olimpijskih igrah v odvisnosti od religiozne pripadnosti športnikov. Tako so protestanti, četudi so tedaj predstavljali le 7,6 % svetovne populacije, osvojili kar 54 % vseh zlatih medalj na olimpijskih igrah. Za primerjavo lahko navedemo, da so katoličani (24 % svetovne populacije) osvojili 40 % zlatih medalj, muslimani (16 % svetovne populacije) pa denimo le slaba 2 % osvojenih zlatih medalj.¹⁸

INDIVIDUALNI IN EKIPNI ŠPORT

Iz kategorij igrivosti in tekmovalnosti izhaja tudi kategorija ekipe, moštvenosti. Čeprav se je mogoče igrati sam, pa se igra na prav poseben način dopolni v skupnosti. Za igro

"Najbolj dragoceni dragulj vsega Svetega pisma je vkovan v naš greh, ki edini zaobjema usmiljenje Boga. Boga, ki je usmiljenje." (Fausti 2005, 378)

Jeruzalem, pravoslavna cerkev Marijinega vnebovzetja. Foto: Samo Skralovnik

so potrebni igralci, potrebna je ekipa, moštvo, ki igra (tekmuje) proti drugi ekipi. Le v ekipi lahko nastane tudi 'ekipni duh', ki predstavlja presežek glede na seštevek sposobnosti posameznih igralcev. Tudi ni naključje, da nekaterim športom rečemo igre, drugim pa ne. S (športno) igro poimenujemo v glavnem ekipne športe (npr. nogomet, košarka ipd.), medtem ko npr. atletiki ali gimnastici rečemo le šport, še več, športna disciplina, kar kaže na zahtevo po redu ob zaznavni odsotnosti elementa igrivosti. Na osnovi tega je mogoče zaznati razliko v prisotnosti in priljubljenosti določenih športov med katoliškimi in protestantskimi narodi oz. med katoliškimi in protestantskimi deli posameznih držav (čeprav je takšna delitev danes zaradi močne globalizacije in sekularizacije vedno bolj zabrisana in zato problematična, pa je vezana na zgodovinska ozadja). Prve naj bi se od drugih ločile prav po zastopanosti in/ali uspešnosti bodisi v ekipnih ali individualnih športih. Rožanc to ugotovitev zapiše takole: "Ni namreč naključje, da so najboljši nogometaši prav katoliki, Brazilci, Italijani, Argentinci ... In da so med Nemci najboljši nogometaši Bavarci, torej katoliki med protestanti. Kakor tudi ni naključje, da so zmagovalci v individualnih športih skoraj zakonito protestanti. ... Katolicizem razvija v človeku kolektivne sposobnosti in smisel za sodelovanje, protestantizem individualne in smisel za prestiž."¹⁹ Posebna vrednost ekipnih športov je v vzgoji v skupnosti in za skupnost. Ta velja za ena izmed pomembnejših vrednot, ki jo v ekipnih športih prepozna in poudari Katoliška cerkev: "Šport je tudi pomemben dejavnik socializacije. Zahteva namreč spoštovanje pravil igre: uči 'ekipno igro'."²⁰

MOČ SAMOSPOZNAVANJA V ŠPORTU: ŠPORT KOT 'VITA CONTEMPLATIVA'

Katoliški šport je vezan na prosti čas. Prosti čas in z njim šport imata pogosto slab ugled. Za puritance je to izvor pregreh, za egalitarce je znak privilegiriranosti. Marksisti ocenjujejo prosti čas kot nepravilen presežek,

ki ga uživa le manjšina na račun večine.²¹ Toda prosti čas pogosto napačno ocenjujemo kot brezdelje, kot lenobo, delo pa kot ustvarjalnost, kreativnost. Seveda je delo lahko kreativno, a le, ko je utemeljeno na prostem času. Že Aristotel v svoji Nikomahovi etiki zapiše, da delamo zato, da bi dosegli prosti čas: "Žrtvuje-mo svoj pokoj ravno zato, da bi dosegli pokoj."²² Krščanska ideja kontemplativnega življenja (*vita contemplativa*) je bila zgrajena prav na Aristotelovem konceptu prostega časa. Na tem je tudi utemeljena razlika med srednjeveškimi svobodnimi (*artes liberales*) in nesvobodnimi umetnostmi (*artes illiberales* ali *artes serviles*), ki so bile namenjene preživetju. V nasprotju z novoveškim razumevanjem učenja in spoznavanja kot dela so antični in srednjeveški filozofi trdili, da obstaja 'intelektualni uvid', to pomeni preprosto 'gledanje', ki nas pripelje do spoznanja resnice. Resnica tako ni odvisna od nas, našega dela in navora, ki ga v spoznavanje vložimo, pač pa je že pred nami – na nas je le, da jo u-vidimo. Resnica je nekaj objektivnega. Če bi namreč bilo spoznavanje samo posledica dela, potem bi tisti, ki spoznava, spoznaval samo to, kar sam ustvarja, nekaj subjektivnega – svoje lastno delo. Spoznavanje bi s tem postalo v celoti subjektivna dejavnost in nič več. Kljub temu se zelo pogosto zgodi, da uspeh povezujemo z naporom, vloženim v raziskavo. Resnico povezujemo z vloženim trdom in naporom, kar pa nima neposredne zveze. Čeprav je takšen pogled zelo novoveški in antropocentričen, je obenem lahko nevaren in zavajajoč. Bistvo spoznavanja torej ne leži v naporu mišljenja kot takem, pač pa v prijemu resnice stvari, v spoznanju resničnosti.²³

In kakšno zvezo imajo pri vsem tem šport, igra in prosti čas? "Prosti čas je oblika tistega miru, ki je nujno potreben pogoj in priprava na sprejetje resničnosti; samo tisti človek, ki je v miru, lahko sliši, in tisti, ki nima miru, ne more slišati. Prosti čas ni tu zaradi dela. Ni počitek od dela, ni re-kreacija. Prosti čas ni opravičen z nabiranjem novih moči, telesnih in mentalnih, da bi še z večjim zagonom šli v opravljanje novega dela – čeprav nam

dejansko prinese tudi to."²⁴ Igra, katere pogoj je prosti čas, je namreč prav tisti presežek, veličina človeka, ki se je sposoben kljub dnevnim zapovedim prepustiti brezdelju in navidezni nekoristnosti. V tem nasprotuje protestantskemu kultu dela in priznava kult nedela, hvalospev lenobi in kontemplaciji, ter s tem ohranja svojo človeškost.²⁵ Zato ima tisti, ki uporablja prosti čas, igro in šport zgolj kot sredstvo počitka, re-kreacije, od tega le delno korist. Kot pravi Rožanc²⁶, nobena igra ni samo igra. Njen omalovažujoči pomen so si izmislili humanisti in revolucionarji, ki so prepričani v samouresničitev človeka in ki so v imenu te fiktivne samouresničitve razdelili človekovo delovanje na zaresno in lažno. Delavec, pravzaprav proletarec, je tisti, katerega življenje je napolnjeno z delovnim procesom samim, zato nima prostora za nič drugega kot samo za delo. Področje prostega časa pa je področje kulture na splošno, vsaj toliko časa kot prosti čas pomeni nekaj, kar gre onkraj sredstva-za-dosego-cilja. In v tem smislu je tudi šport dejansko kultura, saj kaže na preseganje biološke narave človeka. To pa le, kolikor ne predstavlja zgolj sredstva za boljše delo, za boljše izpolnjevanje naloženih dolžnosti. Šport, kot nam ga odpre katoliško razumevanje, šport, ki je osvobojen zunanjih ciljev, ki jim služi kot sredstvo, je zato možen prostor spoznavanja resnice. *Vita activa* se tako lahko spremeni v *vita contemplativa*. Spoznati, kdo v resnici sem, ima izreden pomen tudi za človekovo religiozno življenje: Šport me na svoj način postavi pred Boga. V športu se ne morem slepiti, da sem 'bog'. Lahko le spoznam in priznam svoje moči in svoje omejenosti, stopim pred Vsemogočnega, se Mu zahvalim ali pa Ga prosim za pomoč.

1. Italijanska škofovska konferenca (2008). *Šport in krščansko življenje*. Ljubljana: Družina, str. 21.

2. Že Sokrat postavi dve zahtevi, ki si sledita v logičnem zaporedju: 1) Spoznaj samega sebe in 2) Poskrbi zase! Tudi v proučevanju športa je najprej potrebno spoznati, kdo je človek, šele nato je mogoče povedati, kaj je dobro za človeka, kakšen šport je dober šport – šport po meri človeka.
3. Več o tem v: Pisk, J. (2005). Svetopisemski pogled na šport. V: *Tretji dan* 1-2, 2005, str. 2-18.
4. Novak, M. (1988). *The Joy of Sports*. London: Hamilton Press, str. xii.
5. Platon, *Država* 357a – 358a.
6. Weber, M. (2002). *Protestantska etika in duh kapitalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.
7. Lucas, J. A. (1975). 'Victorian 'Muscular Christianity'. Prologue to the Olympic Games Philosophy. V: *Olympic Review*, 97-98, str. 457.
8. Prim. Weber, M., n. d., str. 169.
9. Janez Pavel II. (1984). Govor na mednarodnem jubileju športnikov (12. 4. 1984). Povzeto po: *Šport in krščansko življenje*, n. d., str. 26.
10. Weber, M., n. d., str. 36.
11. *Šport in krščansko življenje*, n. d., str. 33.
12. Prim. Huizinga, J. (1992). *Homo ludens*. Zagreb: Matica Hrvatska.
13. Primer sredstva, ki postane cilj in zavlada nad nami, je denar v kapitalizmu.
14. Novak, M., n. d., str. 40.
15. Novak, M., n. d., str. 218.
16. Rožanc, M. (2009). Pervertirani katolicizem. V: Rožanc, M. *Maša dvajsetega stoletja*. Ljubljana: Študentska založba, str. 79.
17. Benedikt XVI. – Joseph Ratzinger (2005). *Gottes Glanz in unserer Zeit. Meditationen zum Kirchenjahr*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano 2005 – Herder, Freiburg 2005, 188–190. V: *Družina*, št. 23., 6. junij 2010, str. 7.
18. Allen Guttman (1978). *From Ritual to Record. The Nature of Modern Sports*. New York: Columbia University Press, str. 93.
19. Rožanc, M., n. d., str. 89.
20. *Šport in krščansko življenje*, n. d., str. 43.
21. Prim. Scruton, R. (1998). Introduction. V: Pieper, J. *Leisure, the basis of culture*. Indiana: St. Augustine's Press, str. xi.
22. Aristotel (2002). *Nikomahova etika* 1177b. Ljubljana: Slovenska matica, str. 316.
23. Prim. Pieper, J. (1998). *Leisure, the basis of culture*. Indiana: St. Augustine's Press, str. 18.
24. Pieper, J., n. d., str. 31.
25. Prim. Rožanc, M. n. d., str. 79-80. Prav tam Rožanc tudi jasno nadaljuje: "Da je brezdelno poležavanje na soncu nič manj koristno in potrebno kot delo za strojem, ker je pač v lenobi in brezdelju naš sogovornik najčešče Bog, v delovanju in aktivizmu pa skoraj vedno hudič, ki nam prišepetava, da se utegnemo s prizadevnostjo okronati za Boga samega."
26. Prim. Rožanc, M. n. d., str. 81.